

Iqtisodiyotni tarkibiy o'zgartirish sharoitida O'zbekiston aholisi va mehnat resurslari hamda bandligi muammolari

Reja:

1. O'zbekiston aholi soni dinamikasi va joylanishi
2. Aholining demografik, yosh-jinsiy tarkibi
3. Respublika aholisining demografik vaziyati
4. Mehnat resurslari

1. O'zbekiston aholi soni dinamikasi va joylanishi

O'zbekiston Respublikasi maydoni 448,9 km² ni tashkil etadi. Aholisi 29,5 mln kishi bo'lib, 1 km² ga 65,8 kishi (2012 y) dan to'g'ri keladi. O'zbekiston aholisi soni bo'yicha MDH ga kirgan mamlakatlar orasida Rossiya va Ukrainadan keyin 3-o'rinda turadi. Poytaxti Toshkent shahri (1930-yildan). O'zbekiston Respublikasi tarkibida Qoraqalpog'iston Respublikasi (1936-yil) va 12 ta viloyat kiradi.

Statistik ma'lumotlarga qaraganda, O'zbekistonda aholi soni muntazam ko'payib kelgan. Masalan, 1865-yili o'lkada 3320 ming aholi istiqomat etgan bo'lsa, 1920-yili aholi soni 4470 mingga, 1970-yili - 11800 mingga, 1991-yili - 20708 mingga va 2005-yili 25707 mingga, 2012 yili - 29559,1 kishiga yetdi. Asrimiz boshidan to hozirgi davrga qadar yer shari aholisi 3,4 martaga ko'paygan bo'lsa, O'zbekiston aholisi 6,6 martaga ortdi. Ayniqsa, mustaqillik yillarida, ya'ni 1990-2010 yillarda respublika aholisi soni 8,2 million kishiga yoki 1,4 barobarga ko'paydi.

1-jadval

O'zbekistonda aholi soni dinamikasi (1865-2012 yy., ming kishi)*

Yillar	Jami aholi	Jumladan	
		Shahar aholisi	Qishloq aholisi
1865	3320	466	2854
1897	3948	743	3205
1920	4470	807	3663
1926	4621	1012	3609
1939	6347	1470	4877
1959	8119	2729	5390
1970	1800	4322	7478
1979	15391	6350	9041
1989	19880	8119	11761
1991	20708	8366	12342
1995	22562	8732	13830
2000	24582	9235	15347

2005	25707	9381	16326
2010	29123,4	14897,4	14225,9
2012	29559,1	15120,3	14438,8

*Jadval M.K.Karaxanov. Некапиталистический путь развития и проблемы народонаселения. – Ташкент, 1983; “Численность населения Республики Узбекистан”, “Демографический ежегодник Узбекистана – 2003”. – Ташкент, 2004 va O‘zR Davlat statistika qo‘mitasi joriy ma’lumotlari asosida tuzilgan.

O‘zbekistonda aholi soni, tarkibi va demografik hususiyatlariga oid ma’lumotlar 19-asrning 2-yarmidan boshlab mavjud bo‘lib kelmoqda. 19-asrga qadar, O‘zbekiston hududida asosan o‘zbeklar va dini, urf-odatlar o‘zbeklarga yaqin bo‘lgan tojiklar, qoraqalpoqlar (Amudaryoning quyi qismida va Orol bo‘ylarida), qozoqlar (shimoliy-g‘arbiy chala cho‘llarda), qirg‘izlar (tog‘lik joylarda-sharqda), turkmanlar (janubiy-g‘arbiy cho‘llarda) yashaganlar. 20-asr boshlarida o‘zbeklar uchta yirik etnik guruh: vohalarda yashagan qadimiy o‘troq aholi (20-asr boshlarida ular rus adabiyotida –“sartlar” deb atalgan); mo‘g‘ullar istilosigacha bu yerda yashagan turkiy xalqlar; mo‘g‘ullar davrida va undan 16-asrda bu yerga kelib o‘rnashgan turkiy qabilalar.

XIX-asrning 60-70-yillarida O‘zbekiston hududini Rossiya podsholigi bosib oldi. Shu munosabat bilan 19-asr oxiri 20-asr boshlarida Rossiya aholisining bir qismi, jumladan, dehqonlar ko‘chirib keltirildi va Mirzacho‘lga joylashtirildi; bu

2-jadval

**O‘zbekistonda shahar va qishloq aholisining salmog‘i
(foiz hisobida) ***

Ma’muriy – hududiy birliklar	Shahar aholisi			Qishloq aholisi		
	1991 y	2005 y	2012 y	1991 y	2005 y	2012 y
O‘zbekiston Respublikasi	40,5	36,5	51,2	59,5	63,5	48,8
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	48,2	48,7	49,8	51,8	51,3	50,2
Andijon viloyati	2,2	29,8	53,1	67,8	70,2	46,9
Buxoro viloyati	34,5	30,0	38,3	65,5	70,0	61,7
Jizzax viloyati	28,7	29,9	48,0	71,3	70,1	52,0
Qashqadaryo viloyati	26,3	24,8	43,4	73,7	75,2	56,6
Navoiy viloyati	41,2	39,8	49,2	58,8	60,2	50,8
Namangan viloyati	38,2	37,5	64,3	61,8	62,5	35,7
Samarqand viloyati	30,8	25,9	36,8	69,2	74,1	63,2
Surxondaryo viloyati	19,3	19,4	36,5	80,7	80,6	63,5
Sirdaryo viloyati	34,9	31,4	41,4	65,1	68,6	58,6
Toshkent viloyati	44,2	39,5	49,5	55,8	60,5	50,5
Farg‘ona viloyati	31,2	28,4	57,4	68,8	71,6	42,6

Xorazm viloyati	27,4	22,6	33,7	72,6	77,4	66,3
Toshkent shahri	100	100	100	--	--	--

* Jadval “Демографический ежегодник Узбекистана – 2003”.-Ташкент, 2004. – Б.31. statistik to‘plam va O‘zR Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida tuzildi.

yerda yangi qazilgan kanal bo‘ylab muhojirlar aholi maskanlari (posyolkalari) tashkil topdi. 19-asrda O‘zbekiston hududiga Sharqiy Turkistondan (Sinszyan) uyg‘urlar ko‘chirib keltirildi va ularga sharqiy qismda tog‘ vodiylarida yashash uchun joy ajratildi.

1897-yil o‘tkazilgan aholi ro‘yxatiga muvofiq O‘zbekiston hududida 3,9 mln. kishi yashagan; shundan 19 % shahar aholisi bo‘lgan. O‘sha kezlarda O‘zbekistonda aholi takror barpo etilishi, tug‘ilish va o‘limning yuqori darajasi o‘rtacha umr ko‘rishning qisqaligi bilan xarakterlanadi. Yosh bolalar o‘limi koeffitsienti Yevropa va Rossiyadagiga qaraganda 65-70 foizga yuqori bo‘lgan. Tub aholining migrasiyasi juda past edi. Ushbu holatlar respublikada aholi soni dinamikasi shakllanishiga ta’sir etdi.

1979-1989 yillarda o‘tkazilgan aholi ro‘yxati ma’lumotlariga ko‘ra, ushbu yillar oralig‘ida respublika aholisi 4,5 million kishiga ko‘payib, o‘rtacha yillik o‘sish sur‘ati 2,6 foizga teng bo‘lgan. 1970-1990 yillarda O‘zbekistonda aholining o‘sish sur‘ati asta-sekin pasayib bordi. Agar 1950-1970 yillarda Respublika aholisi har yili o‘rtacha 3,5 foizdan ko‘paygan bo‘lsa, 1980-1990 yillarda, bu ko‘rsatkich 2,7 foizni, 1991-2000 yillarda 1,9 foizni, 2005-2012 yillarda 1,60 foizni tashkil qildi.

Respublikada shahar aholisi 1990-yillarga qadar muntazam ortib bordi, hatto respublika umumiy aholisining o‘sish sur‘atidan ikki marta yuqori bo‘ldi. 1991–2012 yillarda O‘zbekistonda shahar aholisining o‘sish sur‘ati sezilarli kamaydi. Buning asosiy sababi shaharlarda tug‘ilishning pasayib ketganligi hamda **“2009 yil 13 martdagi Vazirlar Mahkamasining 68 sonli Qaroriga binoan 966 ta qishloqlarga shaharcha maqomining berilganligi”**¹dir. Bu nafaqat, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida, balki aholining demografik rivojlanishda ham muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekistonning demografik taraqqiyotida qishloq aholisining muntazam ravishda o‘sib borishi xususiyati xos bo‘lib kelgan. Qishloq aholisi sonining o‘sishi hozirgi vaqtda ham davom etmoqda. Jumladan, respublika qishloq aholisi salmog‘i 1989-yilda jami aholining 59,3 foizini tashkil etgan bo‘lsa, 2005-yilda 63,7 foiz, 2012-yilda 48,8 foizga teng bo‘ldi (2-jadvalga qarang). Qishloq joylar aholisida farzandlar ko‘p tug‘ilishi, o‘lim ko‘rsatkichlari past, barqaror nikoh munosabatlari va ajralishning kamligi aholi tabiiy ko‘payishini yuqori sur‘atda bo‘lishiga olib kelgan.

O‘zbekistonning barcha viloyatlarida ham 1991-2012 yillarda aholining o‘sish sur‘ati bir muncha kamayganligi kuzatiladi. Eng aholisi zich joylashgan

3-jadval

¹Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси аҳоли пунктларининг маъмурий-худудий тузилишини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” Қарори.- Т., 2009. № 68.

**O‘zbekiston Respublikasi aholisi hududiy tarkibi va joylanishi,
2012 yil, ming kishi**

Ma'muriy-hududiy birliklar	Jami aholi	Shahar aholisi	Qishloq aholisi	Aholi zichligi, kv. km
O‘zbekiston Respublikasi	29 559,1	15 069,6	14 489,5	65,8
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	1 693,6	840,3	853,3	10,1
Andijon viloyati	2 714,2	1 437,3	1 276,9	631,2
Buxoro viloyati	1 707,6	650,5	1 057,1	42,1
Jizzax viloyati	1 186,1	567,2	618,9	55,9
Qashqadaryo viloyati	2 777,8	1 203,9	1 573,9	97,1
Navoiy viloyati	881,7	430,1	451,6	7,9
Namangan viloyati	2 420,4	1 550,8	869,6	325,3
Samarqand viloyati	3 327,2	1 217,2	2 110,0	198,0
Surxondaryo viloyati	2 219,6	809,5	1 410,1	110,4
Sirdaryo viloyati	739,3	306,2	433,1	176,0
Toshkent viloyati	2 670,7	1 320,2	1 350,5	175,1
Farg‘ona viloyati	3 281,3	1 879,5	1 401,8	485,5
Xorazm viloyati	1 629,2	546,5	1 082,7	269,0
Toshkent shahri	2 310,4	2 310,4	-	6 795,3

Manba: O‘zR Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari.

O‘zbekistonning barcha viloyatlarida ham 1991-2012 yillarda aholining o‘shir sur’ati bir muncha kamayganligi kuzatiladi. Eng aholisi zich joylashgan hudud, bu Andijon viloyatidir, keyingi o‘rinlarda Farg‘ona, Namangan, Samarqand, Toshkent viloyatlari turadi. Aholisi siyrak joylashgan hududlarga Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Navoiy, Buxoro, Sirdaryo viloyatlari kiradi.

Aholining demografik, yosh-jinsiy tarkibi

Aholining demografik rivojlanishida uning milliy, yosh-jinsiy tarkibi alohida o‘rin egallaydi. Respublikada 130 dan ortiq millat va elat vakillari istiqomat etishadi. Jumladan, respublikaning tub joy aholisiga o‘zbeklar, qozoqlar, tojiklar, qirg‘izlar va qoraqalpoqlar kiradi. O‘zbeklar barcha viloyatlarda, obikor yerlarda yashashadi. Qozoqlar asosan Qozog‘iston bilan bo‘lgan chegara tumanlarida, xususan, Qoraqalpog‘iston Respublikasida, Buxoro, Navoiy, Toshkent, Sirdaryo viloyatlarining ayrim tumanlarida istiqomat qiladi. Tojiklar esa, Namangan, Buxoro, Samarqand, Surxondaryo viloyatlarida, qoraqalpoqlar azaldan Amudaryo va Orol dengizi atrofidagi hududlarda yashab kelishadi.

O'zbekistonda mahalliy millatlarning mutlaq va nisbiy miqdorida o'sish ro'y bermoqda. 1989 yilda o'zbeklar mamlakat umumiy aholisining 71,4 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2010-yilda bu ko'rsatkich 81,4 foizga yetdi.

Mustaqillik yillari barcha mintaqalar aholisi milliy tarkibida o'zbeklar ulushi muntazam ortib bordi. O'zbeklar respublikaning ilgaridan mavjud shaharlar va sug'orma dehqonchilik qilinadigan yerlarida yashab kelsada, hududlar bo'ylab notekis joylashganligi kuzatiladi. Oxirgi aholi ro'yxati ma'lumotlari, jami o'zbek millatiga mansub kishilarning 35 foizi uchta Andijon, Samarqand va Farg'ona viloyatida yashagan holda, qolgan viloyatlarning har birida ular ulushi 10 foizga yetmaganligini ko'rsatadi.

O'zbeklardan keyin salmog'i va salohiyatiga ko'ra ikkinchi o'rinni mahalliy millatlardan **tojiklar** egallaydi. Hududiy tarkibiga ko'ra, tojiklarning 66,3 foizi qishloq, qolgan qismi shahar joylarda yashaydi va mintaqalar bo'yicha turlicha taqsimlanadi. 2010-yilda mamlakatdagi tojik millatiga mansub kishilarning eng katta salmog'i, ya'ni 18,5 foizi Samarqand viloyatiga, 18,9 foizi Surxondaryo viloyatiga, 14,7 foizi Namangan viloyatiga, 13,2 foizi Farg'ona viloyatiga, 10,0 foizi Toshkent va 8,5 foizi Qashqadaryo viloyatiga to'g'ri keldi. Aksincha, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy viloyati aholisi milliy tarkibida ularning ulushi juda kichik bo'lib, har birida atigi, 1,0 foizga ham etmaydi. Ushbu raqamlarni oxirgi aholi ro'yxati ma'lumotlari bilan solishtiradigan bo'lsak, Samarqand, Buxoro viloyatidan boshqa barcha viloyatlar aholisi milliy tarkibida tojiklarning hissasi 1-1,5 barobarga ortganligini ko'rish mumkin.

Respublikada yashovchi **ruslar** xuddi tojiklar singari aholi milliy tarkibida alohida o'rin tutadi. Biroq, mamlakat aholisi milliy tarkibida ularning ulushi tobora qisqarib bormoqda. Oxirgi aholi ro'yxati davrida respublika jami aholisining 8,3 foizini, 2010 yilda 3,3 foizini tashkil etgan mazkur millatga mansub kishilar O'zbekistonning barcha mintaqalarida bir xil joylashmagan, ular ko'proq shahar joylarda va viloyat markazlarida tarqalgan.

O'zbekiston Respublikasi aholisi milliy tarkibida mahalliy millatlardan **qozoqlar** soni va salmog'i jihatdan alohida o'rin tutadi. Tahlil etilayotgan yillarda, bu millat vakillari ulushi 1,2 martaga qisqardi. Binobarin, 1989-yilda respublikadagi qozoqlarning 72,4 foizi ikkita mintaqaga - Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent viloyatiga to'g'ri kelgan bo'lsa, 2010-yilda bu ko'rsatkich 77,4 foizni tashkil etgan. Har ikkala mintaqadagi qozoqlar umumiy miqdori tadqiqot davrida 1,1; 1,3 martaga oshgan. Soni jihatdan beshinchi o'rinda turuvchi **qoraqalpoq** millatining 94,1 foizi nomi bilan bog'liq respublikada, 3,4 foizi Navoiy viloyatida, qolgan qismi esa boshqa viloyatlarda istiqomat qiladi.

5-jadval

**O'zbekiston Respublikasi aholisining jinsiy tarkibi
(1926-2012 yy., foiz hisobida)**

Yillar	Erkaklar	Ayollar
1926	53,0	47,0
1939	51,7	48,3
1979	49,0	51,0

1989	49,9	50,1
2009	50,0	50,0
2012	50,0	50,0

O‘zR Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblandi

O‘zbekiston aholisi shakllanishi va joylanishida uning yosh-jinsiy tarkibi alohida ahamiyatga ega. Aholining yosh tarkibida hamisha yoshlar, mehnat yoshidagi aholi ko‘p sonli ekanligi bilan xarakterlanadi.

Aholining jinsiy tarkibida erkaklar va ayollar miqdori o‘zaro mutanosib, ya’ni teng (50-50). Bu tenglik ma’lum bir yosh guruhlarigacha saqlanib qolinadi, so‘ngra 50-55 yoshlardan boshlab jinsiy tarkibda ayollarning ustunligi kuzatiladi. Aholining jinsiy tarkibida ko‘p yillarda ayollarning erkaklarga nisbatan ulushi ortiq bo‘lganligi kuzatiladi, ammo oxirgi yillarda bu nomutanosiblik tenglashib bormoqda.

Respublika aholisining demografik vaziyati

O‘zbekiston hududlarida XIX asrning ikkinchi yarmi XX asrning boshlarida tug‘ilish yuqori darajada bo‘lgan. Oilada farzandlar tug‘ilishi nazorat etilmagan, ya’ni cheklanmagan. Soddaroq qilib aytganda, har 1000 ta aholi bir yilda tug‘ilish 45-55 taga teng bo‘lgan. O‘sha davrlarda respublikada qishloq turmush tarzining keng tarqalganligi (XX asr boshlarida O‘zbekiston aholisining 80 foizi qishloqlarda istiqomat etishgan)» qizlarning nihoyatda erta turmush qurishi, bolalar (ayniqsa, bir yoshgacha bo‘lgan) o‘limining yuqoriligi kabi omillar oilalarda farzandlar tug‘ilishini cheklanmasligiga olib kelgan.

Mazkur davrlarda O‘zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy ahvolning og‘irligi sabab, aholi o‘limi, ayniqsa, ayollar va bolalar o‘limi juda yuqori bo‘lgan. Chunki, aholining og‘ir turmush sharoiti, tibbiy xizmatlarning yetishmasligi, o‘limning ko‘pligi, aholi o‘rtacha umr ko‘rish davrining qisqarishiga olib kelgan. O‘tmishda O‘zbekiston aholisining o‘rtacha umr ko‘rish davri 32 yosh bo‘lgan bo‘lsa, 1989-1990 yillarda bu yosh ko‘rsatkichi 69,3 yilga, 2010-2011 yilda 72,7 yilga, shundan ayollarda bu davr oralig‘ida 72,4 yildan 74,9 yilga, erkaklarda esa 66,1 yildan to 70,6 yilga ko‘tarildi.

Jumladan, 1960-yilda Respublikada har 1000 aholiga nisbatan tug‘ilgan bolalar soni 39,8 promilleni tashkil etgan bo‘lsa, 1990-yili bu ko‘rsatkich 33,7 ni tashkil etdi yoki 6,7 punktga kamaydi. 1991—2011 yillarda tug‘ilishning umumiy koeffitsienti respublika buyicha 34,5 promilledan 21,9 promillega tushdi. O‘zbekistonda tug‘ilish darajasining bunday tez sur‘at bilan kamayishi urushdan keyingi 40—45 yillik davrda kuzatilgan emas. Respublikaning tug‘ilish darajasi doim yuqori bo‘lib kelgan Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlarida ham ko‘p bolali oilalar salmog‘i keskin kamaygan. Masalan, 1996-yili Qashqadaryo viloyatida har 1000 kishi hisobiga tug‘ilgan bolalar soni 33,1 ni tashkil etgan bo‘lsa, 2011 yili bu ko‘rsatkich 24,0 promilleni tashkil etdi. Bu davrda tug‘ilishning umumiy

koeffitsienti Surxondaryo viloyatida 34,4 % dan 21,9 % ga, Qoraqalpog‘iston Respublikasida 25,1 % dan 21,7 % ga, Xorazm viloyatida 27,4 % dan 22,3 % ga kamaydi.

6-jadval

**O‘zbekiston aholisining tug‘ilishi, o‘lishi va tabiiy ko‘payishi
(1920-2012 yillar) ***

Har 1000 aholiga nisbatan			
Yillar	Tug‘ilganlar	O‘lganlar	Aholining tabiiy o‘lishi
1920	44,8	33,8	11,0
1930	38,7	17,1	21,6
1940	33,6	13,2	20,4
1950	30,9	8,8	22,1
1960	39,8	6,0	33,8
1970	33,6	5,5	28,1
1980	33,8	7,4	26,4
1990	33,7	6,1	27,6
1995	30,4	6,5	23,9
2000	21,7	5,6	16,1
2005	20,6	5,3	15,3
2011	21,9	5,1	16,8
2012	21,0	5,0	16,0

* Jadval ilmiy manbalardan va statistik to‘plamlarda chop etilgan ma’lumotlar asosida tuzilgan.

Tug‘ilish darajasining kamayib borganligi oilada beshinchi va undan keyingi (oltinchi, ettinchi, sakkizinchi va h.k.) tug‘ilayotgan bolalar salmog‘ining qisqarib borishida ham kuzatiladi. Ular 1970-yilda jami tug‘ilgan bolalarning 43,1 foizini tashkil etgan bo‘lsa, 1990-yilda 14,3 foizini tashkil etdi yoki uch martaga qisqardi. Umuman 1950-1990 yillarda O‘zbekiston aholisi 6 mln 264 ming kishidan 20 mln 322 ming kishiga etdi.

O‘zbekistonda mustaqillik davrining birinchi bosqichida tug‘ilish darajasining 1970-yillarda boshlangan kamayish jarayoni tezlashdi. Tug‘ilish darajasining kamayishi, yuqorida qayd etilganidek, O‘zbekistonda ro‘y bergan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar bilan bog‘liqdir. Tug‘ilishning yig‘indi koeffitsienti bo‘yicha, 1990-yillarga qadar O‘zbekiston dunyodagi tug‘ilish darajasi yuqori bo‘lgan davlatlar guruhiga kirar edi. Bu ko‘rsatkich 1990-1991 yillardan boshlab kamaya borib, hozirgi davrda esa 2,36 ni (2012 y.) tashkil etgan (shaharda – 2,10, qishloqda – 2,65). Demak, O‘zbekiston bugungi kunda dunyodagi tug‘ilish darajasi o‘rtacha bo‘lgan davlatlar qatoridan o‘rin olgan. Bu jarayon O‘zbekistonning barcha viloyatlarida ham kuzatiladi.

Umuman 1991-2012 yillar davomida O‘zbekistonning barcha hududlarida tug‘ilishning keskin kamayganligi kuzatilmoqda. Respublikada tug‘ilish darajasidagi shahar va qishloq hududlarida qadimdan mavjud bo‘lib kelgan farq, keyingi yillarda qishloq

aholisida tug'ilishning tez sur'at bilan kamayish hisobiga sezilarli qisqargan. Respublika demografik vaziyatida aholi o'limi muhim jarayonlardan biri bo'lib, aholining o'lim ko'rsatkichi har ming kishiga 1990-yilda 6,1 promille bo'lgan bo'lsa, 2011 yilda 5,1 promillega teng bo'ldi. Mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy sohalaridagi eng katta yutug'i bu aholining barcha qatlamida o'lim darajasining kamayishiga erishganligidir.

Mehnat resurslari hamda bandligi muammolari

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2007-yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2008 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustivor yo'nalishlariga bag'ishlangan ma'ruzasida **“Uchinchi ustivor yo'nalish-aholini ish bilan ta'minlashni yanada yaxshilash va uning farovonligini oshirishning eng muhim yo'nalishi sifatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, xizmat ko'rsatish va kasanachilik sohalarini qo'llab quvvatlash va rivojlantirishni rag'batlantirishdan iborat”²**, deb belgilashi bejiz emas. Xuddi shu ma'ruzada keltirilishicha, respublika aholisi uchun bir yilda 630 mingdan ortiq yangi ish o'rinlari yaratildi va uning uchdan ikki qismi qishloq joylardadir. Bundan tashqari, yangi ish o'rinlarining 65 foizga yaqini kichik biznes va xizmat ko'rsatish tarmoqlari, 20 foizdan ortig'i esa kasanachilik sohasiga to'g'ri keladi³.

Mehnat resurslarini tahlili bozor iqtisodi sharoitida ulardan foydalanish sur'ati, soni va sifatiga bo'lgan talab o'zgarib borayotganligidan dalolatberadi. SHu boisdan ham mamlakatda o'sib borayotgan aholi turmush darajasini yanada oshirish, aholi bandligi va u bilan bog'liq muammolarni hal etish islohotlarning muhim vazifasiga, yo'nalishiga aylandi.

Aholining mehnatda faolligi va ijtimoiy ishlab chiqarishda band bo'lgan mehnatga layoqatli aholi salmog'i mehnat resurslaridan foydalanishning mezonini belgilaydi O'zbekistonda bu mezon 99,8 % dan ziyoddir. Ishlab chiqarish, mehnat qilish qobiliyatiga ega bo'lgan, murakkab ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya hisoblangan mehnat resurslari jamiyatning ijtimoiy-demografik rivojlanishi bilan birgalikda vujudga keladi. Aniqroq qilib aytganda, aholining tabiiy, sotsial, mexanik harakati natijasida mehnat resurslari shakllanadi, rivojlanadi va taqsimlanadi.

Mehnat resurslarining manbai mamlakat aholisidir. Aholining faqat mehnatga yaroqli qismigina mehnat resurslari hisoblanadi. O'zbekistonda mehnat resurslariga 16 dan 59 yoshgacha bo'lgan erkaklar va 16 dan 54 yoshgacha bo'lgan ayollar kiritiladi. U mamlakat aholisining taxminan yarmini tashkil etadi⁴. Respublikadagi qulay ijtimoiy-demografik vaziyat mehnat resurslari shakllanishini yuqori sur'atda ta'minlashga xizmat qilmoqda. Shu boisdan mamlakat rahbariyati mustaqillikning dastlabki kunlaridanoq aholining barcha qatlamini ijtimoiy himoya qilishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Bu borada qator davlat ahamiyatiga ega dasturlar qabul qilindi va ular samarali hayotga tatbiq etilmoqda. Bozor iqtisodiga o'tish va iqtisodiyotni modernizatsiyalash davrida mehnat resurslariga bo'lgan

² Халқ сўзи газетаси, 2008 йил.- № 28. Б.3.

³ Ўша манба

⁴ Тўхлиев Н. ва бошқ. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари.-Т.: 2006. Б.31.

talab va aholining bandlik ko'rsatkichlari bozor ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Mustaqillik davrida ishlab chiqarishda xo'jalik yuritishning turli shakllari paydo bo'ldi, ayrim tarmoqlar faoliyatida o'zgarishlar ro'y berdi. Jumladan, 1990-yilda aholining 41,5 foizi nodavlat sektorida band bo'lgan bo'lsa, 2010 yilda 79,1 foiz aholi nodavlat, atiga 20,9 foizi davlat sektorida ishlashmoqda. Oxirgi 5 yilda iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida 3,8 mlnga yaqin yangi ish o'rinlari yaratildi, shuning 74 foizi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikga to'g'ri keladi.

Mustaqillik yillari respublikada mehnatga qobiliyatli yoshlarning ma'lumotlilik darajasi, malakasi ancha ortdi. Masalan, 1989-yilda iqtisodiyotda band bo'lganlardan atigi 12,7 foizi oliy ma'lumotli, 21, 4 foizi tugallanmagan oliy va o'rta maxsus bilimiga ega bo'lgan bo'lsa, 2010-yilga kelib oliy ma'lumotlilar 3,9 punktga ko'paygan holda, o'rta maxsus, o'rta hamda to'liqsiz o'rta ma'lumotlilarda 1,1 punktga kamayish hodisasi ro'y bergan. Mavjud manbalar iqtisodiyotda band bo'lgan aholi ma'lumotlilik darajasida o'rta va to'liqsiz o'rta ma'lumotlilar hissasi yuqoriligini, biroq uning ulushi borgan sari oliy va o'rta maxsus ma'lumotiga ega band aholining miqdori ortishi hisobiga qisqarib borayotganligini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, tadqiqot davrida ayollar o'rtasida oliy va o'rta maxsus ma'lumotiga ega band aholi ulushi erkaklarnikiga nisbatan yuqori bo'lgan holda tezlik bilan rivojlandi. Jumladan, 1989-yilda oliy ma'lumotli ayollarning jami band bo'lganlardagi ulushi erkaklardan 1,2 punktga kam bo'lgan bo'lsa, 2010-yilda 1,1 punktga yuqori bo'ldi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturining qabul qilinishi va bu asosda maxsus kasb-hunar kollejlari tizimining rivojlanishi ijtimoiy ishlab chiqarishga kelayotgan yoshlarning aksariyati, o'rta maxsus bilimiga ega bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Buning natijasida, birgina 2000-2010 yilning o'zida respublikaning barcha viloyatlari iqtisodiyot tarmoqlarida band bo'lgan aholining oliy va o'rta maxsus ma'lumotidagilar ulushi 1,2-2,0 martaga ortdi, o'rta va to'liqsiz o'rta ma'lumotidagilarda esa shuncha miqdorda kamayish ro'y berdi. Mazkur yillar orasida iqtisodiyotda band aholining ma'lumotlilik darajasida oliy ma'lumotlilar ulushi Jizzax va Xorazm viloyatida 2 barobarga, Toshkent shahri va viloyatida 1,1-1,2 marta, qolgan viloyatlarda esa 1,5 martaga ko'paygan. O'rta maxsus ma'lumotiga ega band aholi salmog'i va salohiyati ham viloyatlar miqyosida o'rtacha 1,2-1,8 martaga o'sgan.

Statistik ma'lumotlar tahlili, respublika aholisining 60,5 foizi mehnatga layoqatli yoshdagi aholi va buning 74,4 foizi bugungi kunda iqtisodiy faol aholi (IFA) hisoblanadi. O'zbekiston aholisi muttasil tabiiy ko'payib borishi natijasida, mehnat resurslari soni va salmog'i ham o'sib boryapti. Masalan, respublikada mehnat resurslari soni 1991-yilda 10213,2 ming, 2012-yilda 16123,6 ming kishiga etdi yoki barcha yillarda jami mamlakat aholisining teng yarmi va undan ko'pini tashkil yetdi. Umummamlakat aholisi tarkibida mehnat resurslari salmog'i yildan-yilga ortib, aksincha, bu mehnat resurslarining iqtisodiyotda band bo'lganlari hissasi kamayib borishi kuzatiladi. Chunki, 1991-yilda barcha mehnat resurslarining 80,8 foizi iqtisodiyotda band bo'lgan bo'lsa, 2001-yilda 71,3 foiz, 2012-yilda 72,1 foizni tashkil etdi.

Iqtisodiy islohotlar davrida aholining tarmoqlar bo'yicha bandligi dinamikasi va tarkibida qator o'zgarishlar ro'y berdi. Bunday rivojlanish xususiyati barcha tarmoqlar va

sohalar uchun ham qayd etildi, biroq birgina qishloq xo'jaligida band bo'lganlar nisbiy miqdori kamaydi. Aksincha, sanoat, qurilish, transport hamda xizmat ko'rsatish sohalarida bandlar hisyasi ortib bordi. Sanoat, qishloq xo'jaligi va qurilish respublika aholisi bandligini yuqori darajada ta'minlash imkoniyatiga ega tarmoqlar hisoblanadi. Shu boisdan, iqtisodiyotda band bo'lgan aholining teng yarmi, ya'ni 47,6 foizi shu tarmoqlarga tegishli. Holbuki, 1989-yilda bu ko'rsatkich 60,3 foizni tashkil etgan. Xuddi shunday qishloq xo'jaligida aholi bandligi 1991-yilda 41,9 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2010-yilda 25,2 foizga, sanoatda esa 14,3 foizdan 13,2 foizga tushdi. Mulkchilik shakllari bo'yicha aholi bandligi taqsimotida eng kichik ulush chet el investitsiyasi asosidagi korxonalarda ishlaydiganlar hisoblanadi.

O'zbekistonda zamonaviy ilmiy-texnika yutuqlari va texnologiyalarni o'zlashtiruvchi chuqur bilim va malakaga ega, yuqori sifatli xizmat ko'rsatish darajasidagi mutaxassislarining yetishib kelayotganligi aholiga xizmat ko'rsatish sohasida bandlar soni va salohiyati ortishida bosh omillardandir. Jumladan, 1989-2010-yillarda savdo va umumiy ovqatlanishda aholi bandligi 2,6 martaga, sog'liqni saqlash, sport va aholini ijtimoiy himoyalashda, uy-joy, kommunal xo'jalikda 1,8, ta'lim, san'at, fan, transport va aloqada bu ko'rsatkich mos ravishda 1,4 va 1,1 barobarga ko'paydi. Shu boisdan ham, aynan xizmat ko'rsatish sohasida aholi bandligi 1991-yilda 35,6 foiz bo'lgan bo'lsa, 2010-yilda 52,4 foizga ko'tarildi. Bulardan jami mamlakat iqtisodiyotda band aholining 13,8 % ini o'zida mujassamlashtirgan ta'lim sohasida ayollar bandligi yuqori. Biroq, ko'rilayotgan tarmoqda ayollar bandligi 1999-2010-yillarda 7,4 martaga qisqardi. Shuningdek, savdo, umumiy ovqatlanish va aholiga maishiy xizmat ko'rsatish sohalarida jami aholining 13,0 foizi band bo'lgan holda, ularning 52,2 % i ayollardan iborat.

Erkin iqtisodiyot sharoitida bozorlar tizimining taraqqiy etishi va u bilan chambarchas xizmat ko'rsatish sohalarining avj olganligi, tabiiyki bu sohalarida bandlikni oshiradi. Respublika iqtisodiyot tarmoqlarida band bo'lgan jami aholining atigi, 7,5 foizini qamrab olgan sog'liqni saqlash, sport va ijtimoiy ta'minot sohalarida ishlovchilar soni yildan-yilga ortib bormoqda. Qolaversa, bu sohalarida ayollar bandligi yuqori bo'lib, ya'ni 74 foizni tashkil etadi. Mazkur sohalarida aholining ko'p band bo'lishi mintaqalar ijtimoiy-demografik vaziyati yaxshilanishida muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Каримов И. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – 79 б.
2. Каримов И. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади.-Т.: Ўзбекистон, 2011. 48 б.
3. Ахмедов Э. Сайдаминова З. Ўзбекистон Республикаси: қисқача маълумотнома.-Т.: Ўзбекистон, 2006.-384 б.
4. Солиев А.С., Ахмедов Э.А, ва бошқ. Минтақавий иқтисодиёт.- Тошкент: Университет,-2003й.

5. Тўхлиев Н., Ҳақбердиев Қ., Эрмаматов Ш., Холматов Н. Ўзбекистон иқтисодиёти асослари. – Т.: O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.– 280 б.
6. www.stat.uz-Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг расмий сайти.